

A BIZALOM POLITIKAI-GAZDASÁGTANA: MIÉRT SZÓKIK ELŐLÜNK A BIZALOM?

LOSONCZ ALPÁR

A bizalom révén elébe megyünk a bizonytalan, kontingenciák által meghatározott jövőnek: tartalma abban nyilatkozik meg, hogy várakozásaink alakulnak ki adott személyek jövőben kibomló cselekedeteivel és magatartásával kapcsolatban. Bizalmat szavazni valakinek annyit jelent, hogy bizonyos okok folytán „kinyúlunk” a jövőbe, és előrejezzük, hogy az általunk megcímzett személy magatartása meghatározott, nekünk kedvező módon fog formát nyerni. A jövőre így nem borul a sötétség fátyla: ítéletünkre támaszkodunk, amely alapján megpróbálunk tájékozódni a világban, és megkíséreljük kivetíteni önmagunkat a mások által befolyásolt világban.

Amennyiben bizalommal élünk valaki/valami iránt, úgy szükségszerűen kiválasztjuk valami módon a sokaságból, lett légyen a bizalmat élvező alany személy, vagy éppenséggel intézmény. Ehelyütt megannyi diszciplína képviselője jelezni fogja, hogy a bizalom nem vak, hanem embertársaink vagy egyáltalán a bennünket körülvevő feltételek és teljesítmények időben kialakuló ismeretén és megtapasztalásán alapul. Elvégre, önértelmezésünket, neveltetésünket determinálják a narrációkkal alátámasztott figyelmeztetések: nem szabad bízni meggondolatlanul senkiben sem, nem szabad kiszolgáltatni magunkat mások kénye-kedvének, mérlegre kell állítani tapasztalatainkat, valamint észérveink tömkelegét, mielőtt bizalmat gyakorolnánk. Nem ezt üzeni számunkra például a demokrácia ismert elméletének *pedagógiai* képlete is: állandóan ellenőrizni kell a választott képviselőket, hiszen aki hatalommal bír eleve korrumpálható?

JÓ LENNE HA LÉTEZNE BIZALOM: AZ „OBJEKTÍV REALITÁSTÓL” AZ ULTRAEGÓIG

Tanúi vagyunk a bizalomra utaló tanulmányok, írások, beállítottságok exponenciális szaporodásának. A játékelmélet például arról beszél, hogy az idő múlásával meg lehet ismételni a játékok alapján modellált viszonylatokat, és ennek során bizalom kerekedhet ki a begyakorlott interakciókban. Az idő, mint az ismételt interakciók közege, lehetővé teszi a bizalom megszilárdulását. Megfigyelhető, valójában, hogy szinte minden tudományág szerét ejti annak, hogy szót ejtsen a bizalom fontosságáról. Hovatovább, a filozófia, és

hát különösképpen az etika is fontosnak érzi, hogy különös jelentőséggel ruházza fel a bizalom jelentéseit, és benne megpillantsa az erkölcsiség és az ésszerűség összefonódását.¹ Sőt, mi több, aki hátrafelé néz, és a filozófiatörténetben keresi a kiindulópontokat, gyorsan rátalálhat Hegelre, különösképpen a *A jogfilozófia alapvonala*ira, méghozzá azon érvelésre, ahol a szerző a politikai érzületről, az államban valóságosan létező ésszerűségről értekezik, és ezen racionalitást kiegyenlíti a *bizalommal*, amelyet „művelt belátásnak” nevez.² Hogy Hegel különös jelentőséget tulajdonít a bizalomnak jogfilozófiája szempontjából, azt itt aligha kell bizonyítani, annál is inkább mert később még vissza kell térnünk a német filozófus okfejtéseire.

Amennyiben tovább keresgélünk, úgy szembeszökőnek bizonyul, hogy a konzervatívok különös fontosságot tulajdonítanak a bizalomnak: úgy gondolják, hogy bizalom nélkül a társadalom aligha állhat fenn, azaz, kohéziós jellegzetességeket társítanak a bizalomhoz. Ezen meggyőződésnek megfelelően a bizalmat a hagyománnyal hozzák összefüggésbe, és azt fontolgatják, hogy az előtálalt, a történelmileg adott mindig megelőzi az emberhez köthető kezdeményezést, az embert, mint aktív teremtményt: álságos, ennél fogva, az adottal szemben túlhajtott bizalmatlanság, amely amúgy is a modern ember fennhéjázását takarja. Azt sugallják a konzervatívok, hogy bízzuk rá magunkat a hagyomány folyamatára, hiszen az már egyébként is a kipróbált tartalomokon alapul, amely nem kényszerül igazolásra. A hagyomány helytáll bizonyos történetekért, emberekért, vagyis túl van a legitimáció processzusain.

Lehet-e a bizalom irracionális, ellentmondhat-e a racionalitás kritériumainak? A konzervatív gondolkodás megemlítése figyelmeztet bennünket ugyanis arra, hogy a bizalomhoz fűződő viszonyulást nem lehet feloldani a racionális deliberáció folyamataiban. Konvenciók, egymást erősítő tapasztalati rétegek, konformisztikusan formálódó elfogadási aktusok halmozódnak, *amelyek nem követik a deliberáció mintáit*: így a pénz antropológiájával és genezisével foglalkozó szerzők erőteljesen kiemelik azokat a kollektív, egymást erősítő affektusokat, amelyek nélkül az adott pénzformába vetett bizalom nem jön létre. Itt lehetne szóba hozni Georg Simmel megállapítását, miszerint itt *gyenge* induktív tudással kell számolnunk.³ (Sőt, mi több, Simmel eszmefutattásaiban egyenesen a vallással rokonítható hitről beszél.) A pénz fundamentuma épp azért roppant törékeny, és azért rendelődik alá felújuló válságoknak, mert a bizalom elemeiből készült. Ígéreten, és nem szubsztancián

¹ A. Baier: *Trust and Antitrust, Ethics*, 1986. 2. O. O'Neill: *A Question of Trust*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

² G. W. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, Budapest, 1971. 275.

³ Nem véletlen, hogy Simmel ezen gondolatait a pénzzel kapcsolatban fejtette ki, G. Simmel: *Philosophie des Geldes*, Frankfurt/M., 1989. 57.

alapul.⁴ Ráadásul, a pénz hitelességére vonatkozó bizalom az egymásra tekintő és egymást utánzó emberek praxisában, az *imitatio affectuum* gyakorlatában fogan: az „azért bízok a pénzben, és származékaiban mert te is bízol, mert ők is bíznak benne”-féle irányulás igencsak mérvadó, és aligha lehet figyelmen kívül hagyni, bármit is gondolunk René Girard mimézisre alapozó kiterjedt elméletéről.⁵ Amúgy is a kortárs világállapot krízis-alapú sodrása szempontjából olyannyira fontos finanszialisáció jelensége, azaz, a felduzzadt pénzügyi piacok üteme éppenséggel ezen mimetikusan felszínre kerülő *heteronóm* affektusok folyamányaként is értelmezhető,⁶ ami az egymást meggyőződéseit interaktív módon formáló, kölcsönös utánzás, „fertőzés” logikája felől érthető meg.

Nem szükséges tovább emlegetni a bizalommal kapcsolatos utalásrendszert, eleget mondtunk. Tünetértékű, hogy ekkora érdeklődés övezi a bizalmat. Ennek az erőfeszítésnek kapcsolatban kell állnia azokkal a társadalmi meghatározottságokkal, amelyek jellemzik a modern kapitalizmust. Az „ember embernek farkasa” hobbesi elvének megfelelően, bizonyos értelemben legalábbis, kételkednünk kellene a bizalom esélyeiben. Természetesen ez a közismert jelzés az egymásnak feszülő egoizmusok soha nem szűnő harcát jelzi. Ám hogyan beilleszteni a bizalom kérdéskörét a konkuráló egoizmusok világába?

Jon Elster híres meghatározása szerint vannak olyan állapotok amelyek melléktermékeként jönnek létre,⁷ azaz, intencionálisan hiábavalóan célozzuk meg őket, kisiklanak kezeink közül. Minél inkább törekszünk megvalósításukra, annál inkább *elérhetetlenné* válnak számunkra. Minden bizonnyal a bizalom is e szférába tartozik, ugyanis élhetünk olyan érvekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy a bizalom nem a jól megformált szándékaink, hanem intencióink mellékterméke gyanánt jön létre, a tervezésen-kalkuláción túl.

⁴ G. Ingham: *The Nature of Money*, Oxford, 2004. 74. Egy régebbi gondolatmenet, K. Menger, On the Origin of Money, *Economic Journal*, 1892. 2. 238-255.

⁵ A. Orléan: Le tournant cognitif en économie, *Revue d'économie politique*, vol. 112. (5), septembre-octobre 2002. 717-738. Uő. L'économie des conventions: définitions et résultats, préface à *Analyse économique des conventions*, Paris, PUF, coll. Quadrige Manuels, 2004. 9-48., F. Lordon, A. Orléan, Genèse de l'État et genèse de la monnaie: le modèle de la potentia multitudinis », In. Y. Cifton et F. Lordon (dir.): *Spinoza et les Sciences sociales. De la puissance de la multitude à l'économie des affects*, Paris, Editions Amsterdam, coll. Cautel!, 2008. 127-170.

⁶ F. Lordon: *Capitalisme, Désir et Servitude. Marx et Spinoza*, Paris, La Fabrique Editions, 2010.

⁷ J. Elster: *Sour Grapes, Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge University Press, 1983.

Mindig fonákszerű, ha a bizalomra vonatkozó utalásokat különféle performatív aktusok keretei közé helyezzük: „bízol-e bennem?”, „bízhatok-e benned?”, „bizzál bennem!”.⁸ Aztán, mondanunk kell, hogy a kalkulatív bizalom: *önellentmondás* – ezt állítja egy Nobel-díjas közgazdász, aki ennek okán konfúzus fogalomnak minősíti a bizalmat (őt a közgazdaság, pontosabban a hatékonyság érdekli, így kell érteni állítását) és másokkal ellentétben, azt javasolja, hogy, amennyiben csak lehetséges, kerüljük használatát.⁹ Másokkal ellentétben, mondom, mert éppen a közgazdaságtan különféle alrészében, és a menedzsmenttel foglalkozó tudományokban teszik messzemenően tárggyá a bizalom kialakulásának a folyamatait.

Jó lenne, ha fennállna a bizalom, hiszen akkor csökkennének a tranzakciós költségek, kevesebbet kellene költeni mások ellenőrzésére, a költséggazdálkodás nettó eredményei javulhatnának. *Jó lenne*, ha a bizalom vezérelné gazdasági cselekedeteinket, mert akkor a végeredmény elfogadhatóbb lesz, költségvetésünket kevesebb költség terheli. Márpedig ehelyütt valóban mindig számítani kell arra, hogy a bizalom nem intrinszikusan értékes, hanem belekerül a cél és eszközviszonylat dialektikájába, valamint a kalkuláció láncának aspektusává alakul, azaz eszközszerűvé válik.¹⁰ És pontosan az említett tény, mármint a bizalommal kapcsolatos kitartó kortárs munkálkodás erősíti bennünk a kételyt: vajon nem azért foglalkoznak temérdek írásban a bizalommal mert egyre elérhetetlenebbnek bizonyul számu(n)kra?

Jellemző, hogy időről-időre megjelennek olyan művek, amelyeket egyfajta „machiavellista”, „őszinte” kitarulkozás jellemzi az önfenntartás sürgető stratégiai jellegű parancsainak jegyében. Viselkedj úgy, mint a patkányok, akkor fennmaradsz!¹¹ Ezeket az alkotásokat a közönség habzsolja, mert az „igazság”

⁸ „soha ne higgyél annak, aki azt mondja, hogy bizzál bennem!” R. C. Solomon, F. Flores: *Building Trust In Business, Politics, Relationships, and Life*, Oxford University Press, 2001.

⁹ O. Williamson: Calculativeness, Trust and Economic Organisations, *Journal of Law and Economics*, vol. XXXVI, 1993. 453-486.

¹⁰ Ha tovább kívánjuk bonyolítani a szituációt, akkor kérdőjelet társíthatunk a bizalom az instrumentális felfogásához. Nem bizonyos ugyanis, hogy a növekvő bizalom előremozdítja a gazdasági növekedést, amelyet még mindig a fétis képzete kísér. Hogy egyértelmű összefüggés lenne a bizalom indexének növekedése a jólét között, ezt nehéz érvényesíteni. Legalábbis rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek megkérdőjelezik a feltételezést, hogy a bizalom lineárisan gazdasági növekedést teremtet. Voltaképpen ellenkező példákról tudunk: a növekedési ráta nagyobbak bizonyultak olyan országokban, ahol kisebb volt a bizalmi index, F. Roth, Does Too Much Trust Hamper Economic Growth, *Kyklos*, 2009. 62. 1. 103-128. Mit jelent ez? Mindig fennáll valamilyen akadály a bizalom instrumentalizálásával szemben.

¹¹ Pl. J. Schrijvers: *The Way of the Rat: A Survival Guide to Office Politics*, London, 2004., C. Jones, M. Parker, R. ten Bos: *For Business Ethics*, Routledge, 2005. (a

kimondásának tartja őket, viszont az etika szakértői kárhoztatják őket, mert a cinizmus szellemét terjesztik, amely rontja a bizalom esélyeit. Csakhogy, vajon nem a bizalom korszakmeghatározó válságát jelzi a körülötte kialakult buzgóság? Nem-e a bizalommal is az történik, amit Elster előrejelzett: minél inkább megkíséreljük intencionálisan megteremteni, annál inkább elszökik előlünk? A bizalom körüli sürgölődés vajon nem a bizalomra irányuló *kétségbeesett* igényeket testesíti meg? Vajon nem azt a tényállapotot tapasztaljuk, hogy szeretnénk ugyan bízni, ám a világ sora, a ránk háruló determinációk megakadályoznak bennünket ebben? Nyilván finomíthatjuk persze a hobbesi diktumot, amely az eszközszerű racionalitást juttatja érvényre, és bevezethetjük a cél és az eszközviszonylatok felett diszponáló stratégiai racionalitást, amely a szubjektivitásokra gyakorol hatást (vezérlés): ám ezzel aligha szabadultunk meg a problémától.

Merthogy felmerül a kérdés, hogy amennyiben a bizalomért nem kezeskedik az igazság, akkor mi jelentheti vajon a bizalom alapját? Amikor Hegel a politikai érzületről beszélt akkor hozzátette, hogy csak az „igazságon alapuló bizonyosság” révén válik lehetségessé. Mert a „szubjektív bizonyosság”, a „szubjektív képzetekből” fakadó bizonyosság *vélekedés* csupán. Ennél érthetőbben már nem is mondhatta volna Hegel, hogy a bizalom kérdését nem lehet az igazság kérdésétől függetlenül firtatni, és át kell szűrni az igazság/vélekedés szűrőjén. Hiszen, az igazság kérdése nélkül, a bizalom problémája nélkülözi „igazi alapját”, mármint, az „objektív realitást”. Ha leemeljük az igazságot a bizalomról (noha ezt nem Hegel mondja), akkor marad a „vélekedés”, a „szubjektív képzetforgács”, amelyek ugyanakkor elindíthatóak az áruforgalomban. A vélekedés ugyanis az áru álláspontjáról hangzik el. Azt a tényt pedig aligha kell bizonyítani, hogy az igazság, mint „objektív realitás” rangját már régen megtépázták (az amit „posztmodernnek” szokás nevezni nem egyéb, mint válaszkísérlet az ezzel kapcsolatos válságra: akár úgy is olvashatnánk, mint *egyfajta gyötrődő replikát a bizalom válságára*), hogy aki ma az igazságra, mint a „művelt belátás” alapjára hivatkozik, egykönnyen gyanúsíthatásoknak teszi ki magát. Ám mi pótolhatná a bizalom kötőszövetének tartott igazságot? Egyáltalán milyen értelmet kölcsönözhetünk a bizalomnak, amennyiben megrendült az „objektív realitás” talapzata? Melyek azon „szubjektív képzetek” amelyek alapot nyújthatnak a bizalomnak, *vagy a bizalom helyette-*

patkány kedvencé állatként jelenik meg különböző filozófus számára). A szerzők úgy gondolják, hogy a bizalommal kapcsolatos foglalatosságból abból fakad, hogy obszesszív módon kapcsolódunk az *árulás* fogalmához, hogy újfent vissza-visszatérünk az áruláshoz, mint magyarázó tényezőhöz. Az árulás motívumához való ismételt és szertartásos vonzódás mögött azonban én inkább a bűnbakkeresés, a kívültre-helyezés mechanizmusát sejttem.

sítőjének? Csak így érthetjük a retorikai kérdést: bízhatunk-e mindezek után a bizalomban?¹²

Rövidlátóak vagyunk, iszonytató komplexitás vesz körül bennünket, amelyet nem tudunk „kognitív módon feltérképezni”, ám mégiscsak tájékozódhatunk a világban, amennyiben a bizalommal vértesszük fel magunkat, mint-hogy ezáltal valamifajta támpontokra teszünk szert. A kapitalizmus működéséhez tehát mindenképpen elengedhetetlen a bizalom, egyenesen azt mondhatjuk, hogy nélküle megroppan a fenntartó talapzat. Nemcsak a vérkeringést biztosító pénz tekintetében tapasztalhatjuk eényt, hanem minden üzleti tranzakció esetében is. Ám nem a kapitalizmus a bizalom anyaföldje: *a bizalom nem a kapitalizmus keretein belül létrejövő diszpozíció*. Régi szerzők, mint Joseph A. Schumpeter, még tudtak erről: amikor az osztrák közgazdász a kapitalizmus csillogó oldalait vizsgálta és nietzschei-bakunyini teremő pusztítás jelenségét helyezte középpontba, akkor nem feledkezett meg a kétes oldalakról sem. Sőtét jóslata, amely a kapitalizmus elkerülhetetlen bukására vonatkozott, ebből a felismerésből származott: a kapitalizmus nem rendelkezik erkölcsi alapokkal, túl van az erkölcsi horizontokon, *ezért kénytelen kölcsönkérni*, önmagán túlra nézni, megteremteni saját externalitását. (nyilván idézhetnék más utalásokat is, mondjuk a morális ökonómia¹³ premodern gyakorlatát, amely ismételtlen forrást képez a különféle antropológusok számára) Így lesz a bizalom a kapitalizmus *Másikja*, amely nélkül viszont nem funkcionál a gépezet: ez viszont azt jelenti, hogy a kapitalizmust nem szabad önmagára hagyni, hiszen inherensen bennrejenek az önpusztító, önfelőrő tendenciák.

A kapitalizmusnak *támaszokra* van szüksége,¹⁴ hiszen a külső megtámogatás, mankó nélkül felemészti saját eredményeit és teljesítményeit: a szerződésben foglalt ígétét betartó alany már előzetesen megformált lény, akiben már eleve ott vannak a bizalom darabkái a kapitalizmus jelképes rendjében. Szubjektivitása már kialakított mielőtt a csereügyletek terepére lépne, és mi-

¹² B. Sievers: Fool'd with hope, men favour the deceit, or, can we trust in trust? In: R. Westwood and S. Clegg (eds.): *Debating Organization: Point-Counterpoint in Organization Studies*, Oxford, Blackwell, 2003. Ez a gondolat autoreferenciális, mégha megkérdőjelezi is a bizalmat, azt sugallja, hogy a bizalmon túl is a bizalom találatik.

¹³ E. P. Thompson: *Customs in Common*, New York, New Press, 1971. Uő, *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, *Past and Present*, 1971. 50. 76-136.

¹⁴ W. Streeck úgy véli, hogy ez volt a szocialista gondolkodás történelmi szerepe: gátat emelve az általános áruvá válás előtt megakadályozta a kapitalizmust abban, hogy felőrölje a bizalmat, altruizmust, a családi és közösségi szolidaritást, W. Streeck: How will Capitalism End, *New Left Review*, 2014. 50.

előtt valóban gyakorolná a *pacta sum servanda* elvét. Így, bízni kell abban, hogy a privát érdekek hajszolásának, az önérdekkövetés mechanizmusainak, a „machiavellista” stratégiai racionalitásnak közös hozadéakai vannak, abban, hogy a privát bűnök valaminő fejünk felett átnyúló mechanizmusok révén közérdekekké válnak. Meg kell tanulni bízni abban, hogy a kapitalizmus rendjének véletlenjei a javunkra fordíthatók.

Mindez erősítheti a konzervatívok meggyőződését, miszerint a premodernitásból adódó, előtalált adottságok kiiktathatatlan horizontot jelentenek a kapitalizmus vonatkozásában. Amennyiben válság terhel bennünket, az elválaszthatatlan a bizalom válságától, mert végletesen legyengült a kötőanyag.¹⁵ A bizalom válságának elmélyülése a rendszer egészét fenyegeti, mindenütt ott van a félelem a bizalmi indexek zuhanásától, amely elképesztő pusztítást hozhat létre.¹⁶ Alain Peyrefitte jellegzetes módon történetfilozófiai jelentéseket tulajdonít a bizalom dinamikájának: az önmagunkba vetett bizalom egybekeulcsolódik a kölcsönös bizalommal, ami viszont maga után vonja a jövőbe vetett bizalom létesülését is. Pontosan ez jelentette a kánaáni pusztaság tántoríthatatlan átalakulásának fedezetét is, amely távoli időkig ért el.¹⁷ A pótolhatatlan bizalom építményében ott van a jövő felé fordulás, a cselekvés lehetősége.

Elvégre Schumpeter imént említett kiélezett aggodása a kapitalizmus sorsáért is vérbő konzervatív forrásokból táplálkozott. Csakhogy kérdés, hogy mit tudnak kezdeni a konzervatívok a bizalommal a meghatározó *vélekedések*, a *doxa* óceánjában? Mit ajánlanak abban az esetben, ha a kapitalizmus teremtmő destrukciója szétzilálja a hagyomány szövetét, ezzel módosítva a begyakorlott hagyományra támaszkodó bizalom esélyeit? Azt fogják szóba hozni (Senett, pl.), hogy a bizalom híján a befelé fordulásra összpontosító nárcisztikus magatartás, a fetisizált introspekció jut homloktérbe, amely mindent az ultraszubjektivitás felől tud értelmezni. Ez együtt jár az ego mértéktelen keresésével-felduzzasztásával, és persze az „objektív realitás” nedveinek további kiszárításával. Az ultraego önmaga hitelességét keresi, mindent a hitelesség mércéjével mér, így a valakihez/valamihez társított bizalmat is. Bizalmat csak „hiteles” emberek iránt tanúsíthat, az ego az a kvázi-szubszztancia, amelybe belekapaszkodhat.

¹⁵ P. Sapienza, L. Zingales: http://faculty.chicago-booth.edu/luigi.zingales/research/papers/trust_crisis.pdf

¹⁶ F. Roth: The Effect of the Financial Crisis on Systemic Trust, *INTERECONOMICS*, 2009. 44. 4. 203-208.

¹⁷ A. Peyrefitte: *Du 'Miracle' en économie: Leçons au Collège de France*, Paris, 1998. 230.

Hogy válság sújtja a bizalom megnyilatkozásait, azt hadd szemléltessük a következő példákon. Voltaképpen két összefüggő példát választok: ezek csupán egy fának különböző hajtásait jelentik. Először is, minden olyan szerző, aki javallja a bizalom erősítésének technikáit szembeütközik az ellenőrzés és a bizalom viszonylatának kérdéseivel. Mondtuk már: az ellenőrzés költségekkel jár, a kölcsönös bizalom megteremtése pedig költségcsökkentő mechanizmusnak bizonyul. Óvatos szerzők azonban figyelmeztetnek arra a tényre, hogy a bizalom erősödésének ténye még nem jelenti azt, hogy lemondhatunk az ellenőrzés folyamatairól, ez megengedhetetlen naivitás lenne. Ám e viszonylagosítás sem hoz bennünket közelebb korunk szerkezetéhez, amelyet a mindenre kiterjedő ellenőrzés jellemez. Ami bizony folytonosan horpasztja a bizalom homlokzatát. Voltaképpen a lehető legerőteljesebben. Például, az ellenőrzéssel egybetömörülő biztonság érvényre juttatása nem vadonatúj fejlemény, és korántsem előzmény nélküli a modernitás történetében.¹⁸ Mégis, a kortárs hipertrofikus és elektronikus technológiákkal aládúcolt biztonság-igény sajátos formákat teremt, és különös megközelítéseket igényel.¹⁹

Az ellenőrzés, mint *kormányzási* mechanizmus, kapcsolatban áll a fegyelmezés technikáival. Az állam, amely minden híreszteléssel ellentétben, nem szorul háttérbe (legfeljebb kiszervezi egyes funkcióit) valójában nem bízik a polgároknak: a kiterjedt ellenőrzés gyakorlata ebbe az irányba mutat. *A bizalomra vonatkozó harsogó retorika önellentmondó, az állam valójában intézményesíti a bizalmatlanságot.* Ezen ellenőrzés kivételes eleme a szám, és a számszerűsítés: a mennyiségi jellegű ellenőrzés mindent elér, és olyan területek kvantifikációját is lehetővé teszi, amelyek korábban ellenálltak az effajta mechanizmusoknak, mint a tudomány különféle megnyilvánulásai és teljesítményei, mintegy megvalósítva a tudás és a hatalom újfajta nexusait.

Ha a régi kérdésre, „van-e mérték a földön”, keressük a választ, akkor a számokat követő ellenőrzés lezárhatja a kérdésfelvetést: *az ellenőrzés ugyanis maga a mérték, a mérték mértéke.* Megannyi olyan (alkalomadtán konzervatív) leírással találkozunk amely kiterjedt lamentációt jelenít meg a fogyasztásközpontúsággal és az élvezetbe való belefulladás ellen, hovatovább, amennyire továbbvisszük e gondolatmenetet, úgy arra is gondolhatunk, hogy a féktelen konzumerizmus és hedonizmus aláássák a bizalom erődítményét is. Ám, ezen leírások figyelmen kívül hagyják, hogy milyen *lemondásokra* kényszerül a

¹⁸ M. Neocleous: *Critique of Security*, Edinburgh University Press, 2008. 56.

¹⁹ D. Bigo: Du panoptisme au Ban-optisme. Les micros logiques du contrôle dans la mondialisation, In: *Technologies de contrôle dans la mondialisation: enjeux politiques, éthiques et esthétiques*, P.-A. Chardel, and G. Rockhill (dirs.), Paris, Editions Kimé, 2009. 59-80.

kortárs egyén annak érdekében, hogy versenyben maradjon, és állandóan készenlétben tartsa magát amennyiben a piac figyelmeztető jelzéseket küld. Ellenőrizni kell az élvezet mozgásirányait, *nem lehet bízni az élvezet alanyában*: ha a néhai (XVIII. század), tulajdonalapúnak nevezett liberalizmus ideológiakusan abból indult ki, hogy a modern, és a végtelen vágyak által leírt alany (ön)tudatossággal karakterizálható, vagyis mindig ismeri önmagát, és felismeri saját érdekeit, ma az ideológiai kiindulópont az ellenkező oldalon található: *alá kell rendelni az élvezet praxisát az ellenőrzés Leviatánjának*.

Alain Badiou mondja egy helyütt, hogy „a szám ... azért lehet a mai idők fértése, mert ott ahol a valóság elbizonytalanodik, a vak szám telepszik meg”,²⁰ miközben a szám hatalma alatt lényegében a hegeli rossz végtelenséget érti. Még szóba hozza a számot a „meghatározatlan számszerűsítéseként”, és ezt szembeállítja Mallarmé *Kockadobásával*. (ráadásul a „vak” jelző is megannyi irányba vezethetne bennünket). Hogy Badiou Hegelt hozza szóba, ez összefüggésbe hozható a német filozófusnak a bizalommal kapcsolatos, feljebb rögzített, nézeteivel, valamint azon gondolataival amelyek bírálatot hangoztatnak a szubjektívalódásra alapozó bizalomfelfogásokkal szemben.

Valójában, amennyiben végiggondoljuk az eddig elmondottakat, úgy a *számszerűsítés a megingott, leépített objektív realitás helyett lép a színre, méghozzá a behálózó ellenőrzés céljából*. A szám teljhatalma mögött ugyanis az objektív realitásba vetett gyanúper kifejeződését kell látnunk. És van *vak* bizalom a számok mindenható erejében.²¹ A személytelen, formalizált számok ellensúlyozzák a bizonytalan emberek botlásait.

Ezenkívül: Charles Zarka, Hobbes filozófiájának jeles tolmácsa, aki egy kiváló tanulmányban firtatta az evaluáció, a (ki)mérés, a kvantumokba kapaszkodó átláthatóság mai kultuszát, helyes kifejezéssel a kortárs hatalmat „az előfeltételezett tudás”-féle kifejezéssel ragadta meg.²² Az ellenőrzést gyakorló hatalom önmagát ily tudáshordozónak tekinti.

A demokrácia „anyagával”, az önmaga életpályáit meghatározó emberrel szembeni bizalmatlanság igencsak régi: Jacques Rancière emlékezetes módon számolt be erről, abban a könyvében, amely a „demokrácia gyűlöletével” foglalkozott. Az individualizmus nem való mindnekinek, a demokrácia széttepte azokat a kötelékeket, amelyek egybetartanák azokat akiknek össze kellene fogniuk.²³ Amikor a jelenkori világállapotban feléled e bizalmatlanság,

²⁰ A. Badiou: *A század*, Budapest, 2010. 53.

²¹ Th. M. Porter: *Trust in Numbers*, Princeton University Press, 1995.

²² L'évaluation: un pouvoir suppose savoir, In. Y. Ch. Zarka: *La destitution des intellectuels*, Paris, 2010. 57-77.

²³ Jacques Rancière: *La haine de la démocratie*, Paris, 2008.

akkor valamilyen vulgárplatonista érveléssel a piac isteni logikáját hívják segítségül. Ne döntsönek a törékeny, fegyelemre nem hajlamos, tűnékeny élvezetekre kárhoztatott, akár önkényesnek nevezhető emberek, hanem a szigorú piac: szavazzon a vasszükségszerűséget érvényesítő és mindentudó piac az emberek helyett. Ezt a krédót ma igencsak erőteljesen megfogalmazzák.²⁴ És nem azt jelzi-e ezen fejlemény, hogy a piacot nem a szabadság zálogaként, vagy az élvezet eszkalációjaként hozzák szóba a mai ideológiai kivetítésekben, hanem az *ellenőrzés meta-mechanizmusaként*? Nem a hipertrofikussá duzzadó bizalmatlanság jelét látjuk-e itt viszont?

Az éremnek azonban van másik oldala is. Mert, a bizalomhiány problémáját ellenkező irányban is szemügyre vehetjük. Van ugyanis a bizalom (bizalmatlanság) mozgásának a polgárok felől kibontakozó iránya is.

Vegyük az agyonhasznált, és széleskörűen előírányzott anti-korrupciós (moralizáló) stratégiát, amely roppant meggyökerezett a jelenkori beszédmódokban, ám kizáróan leszűkítve, csupán az érvelésünk szempontjából hozzuk szóba. Az anti-korrupciós diskurzus, az áttekinthetőség, és áttetszőség normatív érvényesítésének eljárásai nem véletlenszerűen alakultak ki. Bennük visszatükröződik a köz- és privát szférára való hasadás strukturális logikája, amely a hatalmi viszonylatok történelmileg kialakult konfigurációját fejezi ki. Ha az állampolgárokkal kapcsolatos bizalmatlanságot feljebb bevontuk a kormányozhatóság (*gouvernementalité*) jelentéskörébe, úgy hasonlóan kell ezúttal is eljárunk: az anti-korrupciós diskurzusok ugyanis kategorizálnak, klasszifikálnak, elosztják a jelentéseket, lehetőségeket alapoznak meg. Hadd idézzünk itt Peter Bratsis lényeges írásából a mitologikus tisztaság kapcsán: „az antikorrupciós beállítottság népszerűsége abból ered, hogy feszültség van az között, amit igaznak tartunk, és amit szeretnénk, hogy igaz legyen ... tudjuk, hogy a modern politika és gazdaságtan az egyéni érdekösszeütközésekre vonatkozik ... A köz- és a privát szférára való felosztás azt a benyomást erősíti bennünk, hogy az elvont testként és a politikai közösség résztvevőjeként a közérdek és harmónia révén kapcsolódunk egymáshoz ... az antikorrupciós diskurzus ugyanakkor kiszorította a reális politikát: marad a tisztaság illúziója és a rend iránti vágy.”²⁵

²⁴ Például, *The Economist*, <https://twitter.com/TheEconomist/status/526810635670409217>.
Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/articles/the-market-votes-on-brazil-1414450972>.

²⁵ V. ö. P. Bratsis remek tanulmányait, amelyek tovább gondolják a „tisztá” és a „piszkos” kategóriapárját a korrupció vonatkozásában, és kimutatják a korrupció jelentésének eltolódását a klasszikus periódushoz képest, valamint, hogyan konstruálódik a „normalitás” a patológikus esetek nem-semleges konstrukciója segítségével. Ha át akarjuk tekinteni mindazokat a problémákat, amelyek ezzel kapcsolatban jelentkeznek, akkor e tanulmányokhoz kell fordulnunk: *The Construction of Corruption*, or

Vajon ez a tény azt jelenti, hogy a közérdek illúzió, fátagmorgána, és a köz-szférában mindenki a személyes érdekeit űzi? Nem éppen ezt a benyomást erősítik a „későkapitalizmus” polgárában? Az idézet kétségkívül egy kritikai diagnózist jelenít meg. Ráadásul, még az a tény is bonyolítja a kérdéskört, hogy a tobzódó és uralkodó antikorrupciós diskurzus egy aszimmetriát juttat előtérbe: ostromozza a béklyózó korrupciót, ám többnyire a közsféra szereplőit célozza meg. Vannak olyan tanulmányok is amelyek kategorikusan kizárják a privát szférát a korrupció dinamikájából: mintha a „privát szféra” többé-kevésbé érintetlen lenne a korrupció hullámhegyeitől.²⁶ Ezt a vonatkozást a közép-kelet európaiak is jól ismerik, hiszen a közsféra ostromozása sokszor bevezetés gyanánt szolgál a különféle megszorításokhoz.

És összegezzünk: amennyiben a kortárs egyént azzal az üzenetekkel adresszálják, miszerint a közsféra már eredendően a korrupció melegágya, úgy miért bízna ugyanezen egyén a közsféra szereplőiben? Miért ébredne bizalom a közsféra résztvevői iránt ha már az egyént prefabrikálták a köz-szférákban bonyolódó korrupció ideologikus képzeteivel?

BIZALOM ÉS AMBIVALENCIA, DE CSAK A TÁRSADALMI FELTÉTELEK ALAPJÁN

Bizalom a bizalomban? Zygmunt Bauman egy helyütt²⁷ azt bizonyítja, hogy a bennünket meghatározó ambivalencia szükségszerűen eléri a bizalmat is. Egyfelől ott van a másra irányuló eredendő bizalom, másfelől ott van a *homo homini lupus* meggyőződése. Løgstrup Chestov ellen. De mindkettő egyszerre érvényes: innen az ambivalencia. A bizalom, a várakozásokkal ellentétben, olyan életvitelt igényel, amely számol a szorongással. A bizalom nem iktatja ki a szorongást.

A leírás valóban érvényes, ám történelemfeletti szintre transzponálja az ambivalenciát. Hiányzik a mélységdeskripció, amely a társadalmi meghatározottságok felé terel bennünket. Márpedig a bizalom ellentmondásosságát nem lehetséges ezen meghatározottságok nélkül megérteni.

Rules of Separation and Illusions of Purity, in *Bourgeois Societies, Social Text*, 2003. 77. 21. 4. 29., Uő., Political Corruption in the Age of Transnational Capitalism From the Relative Autonomy of the State to the White Man's Burden, *Historical Materialism*, 2014. 22. 1. 105-128. Még haszonnal forgatható, P. Larmour, N. Wolanin: Introduction, In. *Corruption and Anticorruption*, ed. by Peter Larmour, N. Wolanin, Canberra, Asia Pacific Press, 2001.

²⁶ G. M. Hodgson, Sh. Jiang: The Economics of Corruption and the Corruption of Economics: An Institutional Perspective, *Journal of Economic Issues*, 2007. 4.

²⁷ Z. Bauman: *Postmodern Ethics*, Cambridge, MA, 1993.